HAR BIR BOLA UCHUN TA'LIM: INKLYUZIV YONDASHUVNING MOHIYATI VA AHAMIYATI.

Navoiy shahar 16-KTIMTT direktori
Jo'rayeva Dilnavoz Ibragimovna.
Navoiy shahar 16-KTIMTT direktor o'rinbosari
Mamayusupova Xabiba Isroilovna.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada inklyuziv ta'limning nazariy-metodologik asoslari, uning zamonaviy ta'lim tizimidagi ahamiyati va maktabgacha yoshdagi bolalarni inklyuziv ta'limga tayyorlash masalalari tahlil qilingan. Maqolada maktabgacha ta'lim bosqichida bolalarda ijtimoiylashuv, muloqot madaniyati, hissiy barqarorlik va hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirishning o'rni yoritilgan. Shuningdek, ta'lim muhitini moslashtirish, pedagogning kasbiy kompetensiyasi, oila bilan hamkorlik va individual yondashuvni amalga oshirish masalalari tahlil qilindi.*

Kalit so'zlar: *inklyuziv ta'lim, maktabgacha ta'lim, maxsus ta'lim ehtiyojlari, pedagogik yondashuv, ijtimoiylashuv, individual yondashuv, ta'lim muhiti, ota-ona bilan hamkorlik, teng imkoniyatlar.*

Аннотация: *В статье рассматриваются теоретико-методологические основы инклюзивного образования, его роль в современной системе образования, а также педагогические аспекты подготовки детей дошкольного возраста к обучению в инклюзивной среде. В статье также анализируются роль педагога, необходимость адаптации образовательной среды, взаимодействие с семьей и реализация индивидуального подхода. Результаты анализа показывают, что эффективность инклюзивного образования во многом зависит от системной педагогической поддержки, начинающейся с раннего возраста.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, дошкольное образование, особые образовательные потребности, педагогический подход, социализация, индивидуализация, образовательная среда, взаимодействие с родителями, равные возможности.*

Abstract: *This article examines the theoretical and methodological foundations of inclusive education, its significance in the contemporary education system, and the pedagogical issues involved in preparing preschool children for inclusive learning. Inclusive education is interpreted as an educational model that takes into account each child's individual characteristics, special educational needs, and pace of development. The findings indicate that the effectiveness of inclusive education largely depends on systematic pedagogical support beginning at an early age.*

Keywords: *inclusive education, preschool education, special educational needs,*

pedagogical approach, socialization, individualization, learning environment, parent-teacher cooperation, early childhood education, equal opportunities

Inklyuziv ta’lim har bir bolani ta’lim jarayoniga to‘liq jalb etishni, uning ehtiyojlariga mos ta’lim muhiti yaratishni nazarda tutadi. Uning asosiy tamoyili — bolani tizimga moslashtirish emas, balki tizimni bolaga moslashtirishdir. Bu yondashuv ta’limda tenglik, adolat va insonparvarlik tamoyillarini mustahkamlaydi.

Maktabgacha yoshda bolaning nutq, his-tuyg‘u, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishi tez kechadi. Shu bois inklyuziv ta’limga tayyorlash jarayoni aynan shu bosqichda boshlanishi lozim. Agar bola kichik yoshdanoq turli imkoniyatga ega tengdoshlar bilan birga o‘ynash, muloqot qilish va hamkorlikda faoliyat yuritishni o‘rgansa, keyingi bosqichlarga nisbatan ko‘proq tayyor bo‘ladi.

O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan qarorlar qabul qilinishi inklyuziv yondashuvning dolzarbligini ko‘rsatadi. Inklyuziv ta’limning eng katta ahamiyati — u tenglikni hayotga tatbiq qiladi. Bolalar erta yoshdanoq bir-birini qabul qilishni, farqlarga hurmat bilan qarashni va hamkorlikda yashashni o‘rganadilar. Bu faqat ijtimoiy tarbiya emas, balki kelajak jamiyatining madaniy poydevoridir.

So‘nggi yillarda mamlakatimiz ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalarni ham insonparvarlik yondashuvi asosida qamrab olinayotganini ko‘rsatmoqda. Konstitutsiyamizning 50-moddasida: “Har kim ta’lim olish huquqiga ega. Davlat uzluksiz ta’lim tizimi, uning har xil turlari va shakllari, davlat va nodavlat ta’lim tashkilotlari rivojlanishini ta’minlaydi....Ta’lim tashkilotlarida alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’lim va tarbiya ta’minlanadi”[1] deya belgilangan.

2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda inklyuziv ta’lim – ta’lim shakllaridan biri sifatida e’tirof etilib, jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan bolalar, shuningdek, uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo‘lgan bolalar davlat ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarida , umumiy o‘rta va maxsus o‘rta ta’lim o‘quv dargohlarida inklyuziv shaklda yoki uy sharoitlarida yakka ta’lim olish huquqlari kafolatlangan. [2]

Maktabgacha yosh — inklyuziv ta’lim uchun eng muhim bosqichlardan biri. Chunki aynan shu davrda bolada taassurotlar, odatlar, muloqot madaniyati va ijtimoiy munosabatlar asosi shakllanadi. Agar bola ushbu bosqichda turli xil insonlarni tabiiy qabul qilishni o‘rgansa, keyingi hayotida diskriminatsiya, qo‘rquv yoki chetlatishga moyillik kamayadi.

Maktabgacha davrda inklyuziv yondashuvning yana bir afzalligi — erta aniqlash va erta yordam imkoniyatidir. Agar bolada nutq, harakat, diqqat, ijtimoiy aloqa yoki xulq bilan bog‘liq qiyinchiliklar erta payqalsa, unga to‘g‘ri yordam ko‘rsatish osonroq

bo‘ladi. Bu esa keyinchalik maktabdagi murakkabliklarni kamaytiradi. Demak, maktabgacha ta’lim inklyuziya uchun faqat tayyorlov bosqichi emas, balki hal qiluvchi maydondir.

Maktabgacha yoshdagi bolani inklyuziv ta’limga tayyorlash deganda faqat bilim berish tushunilmaydi. Bu jarayonda ijtimoiy, hissiy, nutqiy va jismoniy tayyorgarlik bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘ladi. Bolaning tayyorligi, avvalo, uning o‘zini xavfsiz va qabul qilingan his qilishidan boshlanadi. Agar bola kattalar tomonidan eshitilsa, qo‘llab-quvvatlansa va unga sabr bilan munosabat qilinsa, u yangi muhitga osonroq moslashadi.

Bolani tayyorlashda quyidagi yo‘nalishlar muhim:

- muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish, gapirish, tinglash, savol berish va javob qaytarishga o‘rgatish;
- hissiy barqarorlikni kuchaytirish, g‘azab, xafalik, qo‘rquvni ifodalash usullarini ko‘rsatish;
- mustaqillikka o‘rgatish, kiyinish, ovqatlanish, o‘yinchoqni yig‘ish kabi oddiy harakatlarni bajarish;
- birga o‘ynash va navbat kutish qoidalarini anglatish;
- turli insonlar va turli imkoniyatlarga nisbatan ijobiy munosabat shakllantirish.

Inklyuziv muhitda pedagogning roli hal qiluvchi ahamiyatga ega. U faqat bilim beruvchi emas, balki bolalar o‘rtasidagi ijtimoiy va hissiy munosabatlarni muvofiqlashtiruvchi shaxs hamdir. Pedagog har bir bolaning imkoniyati va rivojlanish darajasini hisobga olib, individual yondashuv asosida ish olib borishi kerak.

Inklyuziv ta’limni amaliyotga joriy etish o‘z-o‘zidan pedagoglar va tarbiyachilar faoliyatiga qo‘yiladigan talabning ortishini, ularning funksional majburiyatlarini ko‘payishini va professional malakalarini kengayishi ehtiyojini keltirib chiqaradi. An’anaviy bilim va malakalarning o‘zigina bu ta’lim turida yetarli emas.

Inklyuziv pedagogikada sabr va kuzatuvchanlik juda muhim. Har bir bola bir xil sur’atda rivojlanmaydi. Bir bola so‘zni tez o‘zlashtirar ekan, boshqasi rasm orqali yaxshiroq tushunadi. Bir bola guruhda faol bo‘lsa, boshqasiga ko‘proq vaqt kerak bo‘ladi. Pedagog shu farqlarni to‘g‘ri qabul qilib, bolalarni taqqoslamasdan, ularning imkoniyatiga qarab qo‘llab-quvvatlashi kerak.

Shuningdek, pedagog bolalar o‘rtasidagi munosabatni boshqarishi ham zarur. Masalan, bir bola sustroq harakat qilsa yoki nutqi to‘liq bo‘lmasa, boshqa bolalar uni masxara qilmasligi uchun tarbiyachi darhol ijobiy ijtimoiy modelni ko‘rsatishi kerak. Ana shu yerda inklyuziv pedagogikaning insonparvarlik tomoni namoyon bo‘ladi.

Inklyuziv ta’limning vazifalari quyidagilardan iborat:

• rivojlanishning turli imkoniyatlariga ega bo‘lgan bolalar uchun har qanday kamsitilishni istisno qiladigan, barcha bolalarga teng munosabatda bo‘lishni ta’minlaydigan yagona moslashtirilgan ijtimoiy muhitni yaratish;

• jamoatchilik hamda ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilarida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar muammolariga nisbatan bag‘rikenglik munosabatini shakllantirish;

• ta’lim jarayonida sog‘lom bolalar bilan bir qatorda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning aqliy va ijtimoiy salohiyatlarini rivojlantirish;

• barcha bolalar uchun davlat ta’lim standartlariga muvofiq maktabgacha ta’lim dasturlarini o‘zlashtirish uchun imkoniyat yaratish;

• bolalarning har tomonlama rivojlanishi, emotsional-irodaviy sohasi, bilish faoliyatini faollashtirish, ijtimoiy ko‘nikma va salohiyatini shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

• alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni tarbiyalayotgan oilalarga maslahat yordami berish hamda ota-onalarni farzandlariga ta’lim-tarbiya berish, pedagogik texnologiyalar, ta’lim-tarbiya metod va vositalarini qo‘llash sohasida xabardorlik darajasini oshirish, ularni psixologik-pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash [5].

Agar bola erkin so‘zlay olsa, xato qilishdan qo‘rqmasa, boshqalar tomonidan kulib qaralmasa, u muhitni xavfsiz deb qabul qiladi. Shuning uchun inklyuziv guruhlarda tanqiddan ko‘ra qo‘llab-quvvatlash, jazodan ko‘ra tushuntirish, majburlashdan ko‘ra rag‘bat ustuvor bo‘lishi kerak.

Inklyuziv ta’limda qo‘llanadigan usullar oddiy, lekin puxta o‘ylangan bo‘lishi kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun qo‘llash mumkin bo‘lgan samarali usullar quyidagilardan iborat:

- rolli o‘yinlar, ular orqali bolalar turli holatlar va xulqlarni anglaydilar;
- rasm, qo‘g‘irchoq, predmetli kartochkalar hamda ko‘rgazmali vositalardan foydalanish;
- qisqa va aniq ko‘rsatmalar berish;
- topshiriqni kichik bosqichlarga bo‘lish;
- bir bolaning kuchli tomonini boshqasiga yordam berishda ishlatish;
- jamoaviy loyihalar va umumiy o‘yinlar orqali hamkorlikni kuchaytirish. [4].

Inklyuziv ta’limni amalga oshirish uchun jismoniy va psixologik jihatdan qulay muhit zarur. Binoda kirish-chiqish imkoniyatlari, xavfsizlik, yorug‘lik, o‘rindiqlar joylashuvi va ko‘rgazmali vositalarning qo‘llanilishi muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, guruh ichida do‘stona psixologik muhit yaratish, bolalarning bir-birini qabul qilishi va qo‘llab-quvvatlashi ham inklyuziv ta’limning ajralmas qismidir.

Inklyuziv ta’lim samarasi faqat ta’lim muassasasi faoliyati bilan cheklanmaydi. Oila, mahalla va jamiyatning qo‘llab-quvvatlashi ham muhim. Ota-onalar bolaning ehtiyojlarini to‘g‘ri anglashi, pedagog bilan doimiy muloqotda bo‘lishi va uy sharoitida

rivojlantiruvchi muhit yaratishi zarur. Inklyuziv ta’limda oila bilan hamkorlik bolaning barqaror rivojlanishi uchun zarur sharoit yaratadi.

Ota-onalar uchun inklyuziv tarbiyada eng muhim qoidalardan biri — bolani ortiqcha avaylash ham, ortiqcha bosim ostiga qo‘yish ham to‘g‘ri emas. Bolaga uning imkoniyatiga mos vazifa berish, har bir kichik yutuqni e’tirof etish va boshqa bolalar bilan solishtirmaslik zarur. Oiladagi muhabbat va ishonch maktabgacha ta’lim tashkilotidagi ish bilan uyg‘unlashsa, bolaning rivojlanish imkoniyati ancha ortadi.

Inklyuziv ta’lim barcha bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik va ijtimoiy fenomen hisoblanadi. U bolaning individual xususiyatlarini inobatga olish, uning shaxsiy salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish va jamiyatga integratsiyasini ta’minlash imkonini beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorlash esa bu jarayonning eng muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, u ijtimoiylashuv, muloqot, hamkorlik va qabul qilish madaniyatini shakllantiradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limning samarali bo‘lishi uchun pedagogning kasbiy mahorati, oila bilan hamkorlik, moslashtirilgan ta’lim muhiti va erta aralashuv muhim ahamiyatga ega. Demak, inklyuziv ta’limni rivojlantirish faqat ta’lim muassasasi vazifasi emas, balki butun jamiyatning umumiy mas’uliyatidir.

O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan harakatlar inklyuziv ta’lim uchun huquqiy va tashkiliy zamin yaratmoqda. Endi asosiy vazifa — bu imkoniyatni amaliyotga to‘liq tatbiq etishdir. Agar bola erta yoshdanoq «men qabul qilinganman» degan his bilan ulg‘aysa, u faqat yaxshi o‘quvchi emas, balki mehribon, sabrli va mas’uliyatli inson bo‘lib shakllanadi. Inklyuziv ta’limning haqiqiy yutug‘i ham ana shunda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. https://lex.uz/docs/6445147 O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.– Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son
2. https://lex.uz/docs/5013007 O‘zbekiston Respublikasining Ta’lim to‘g‘risidagi Qonuni. – Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y.
3. Kasimova L.I. (2021). Inklyuziv ta’lim: metodologik asoslar va samaradorlik. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim instituti.
4. Ernazarova G.O. Maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda pedagogik yondashuvlar. – Toshkent, 2022.
5. Ibraimov X.I. Yangi o‘zbekistonda inklyuziv ta’lim: bugungi holat, mavjud muammolar va rivojlanish istiqbollari //Fan, ta'lim va amaliyotning integrasiyasi. –2023. – S. 5-8.